

**Сучасний стан флори і фауни
України та наукові засади
охорони рідкісних і зникаючих
видів: екологічна оцінка,
критерії відбору, система
заходів і міжнародні аспекти
збереження біорізноманіття**

План

1. Охорона рідкісних і зникаючих видів рослин і тварин.
2. Созологічні категорії рідкісних і зникаючих видів, їх оцінка та методи охорони.
3. Критерії біологічного обґрунтування відбору рідкісних видів, форми охорони.
4. Система заходів щодо охорони фауни.
5. Фактори охорони.
6. Раритетна фауна.
7. CITES та біологічне забруднення.
8. Фауна на території спеціального призначення.
9. Спелеофауни як унікальні складові біорізноманіття.

Деградація довкілля, викликана інтенсивною господарською діяльністю людини, призвела до масштабних зрушень у природних екосистемах, наслідком чого є зменшення чисельності або зникнення багатьох видів тварин, рослин і грибів. Вжиття своєчасних заходів охорони дикої фауни і флори дозволяє призупинити негативні процеси руйнування навколишнього природного середовища та відновити стан популяцій вразливих видів до безпечного рівня

Рослинний світ, або флора, дуже чутливо реагує на зміни екологічних факторів і є чітким показником обсягу антропогенного впливу на природу.

Рослини - найбільш беззахисні перед діяльністю людини, й з урахуванням сучасного стану біосфери їх охорона стала нині важливим комплексним міжнародним завданням.

Флора нараховує понад 27 тисяч видів (гриби і міксоміцети - 15 тисяч, водорості - 5 тисяч, лишайники - 1,2 тисячі, мохи - 800 і судинні рослини - 5,1 тисяч, до яких також входять найважливіші культурні види, а з урахуванням екзотів, які вирощуються в ґрунті ботанічних садів - понад 7,5 тисяч видів

Під природною рослинністю зайнято 19 млн га (близько третини території). Найбільше ендемічних, рідкісних та зникаючих видів у Кримських горах і Карпатах, де зосереджена майже половина всіх ендемічних і близько 30 % усіх рідкісних та загрожених видів.

У процесі виробничої діяльності людини рослинний світ України суттєво змінився: впродовж XVI-XIX століть у лісостеповій зоні площа лісів скоротилася більше, ніж у п'ять разів, а площа найцінніших дубових і букових лісів тільки у XIX сторіччі зменшилася на чверть. У XX сторіччі великої шкоди було завдано лісам у роки після Другої світової війни в ході відбудови народного господарства.

Біомаса тварин становить лише 2% всього живого, але через високий рівень енергетичних процесів, величезну різноманітність і високу рухливість роль фауни в біосфері дуже велика

Нині налічується близько 2 млн видів тварин (рослин - у п'ять разів менше). Найчисленнішою групою є безхребетні, які становлять приблизно 99% біомаси тварин на Землі; їхнє значення в біосфері величезне, особливо в кругообігу речовин і трансформації енергії.

Тваринний світ України відрізняється розмаїтим видовим складом і нараховує майже 45 тисяч видів тварин.

Серед них більш як 100 видів ссавців, понад 300 видів птахів, 20 видів плазунів, 17 видів земноводних, 240 видів риб і більш як 26 тис. видів безхребетних.

Різні види тваринного світу поширені по території України нерівномірно. Це викликано відмінностями умов життя в різних її частинах. До них належать особливості клімату, рельєфу, внутрішніх вод, ґрунту, рослинності, а також наявність інших представників фауни. Ці чинники взаємодіють між собою, забезпечуючи потреби тварин в житлі, їжі, захисті від негоди, хижаків тощо. Певні види поширені переважно там, де найкраще забезпечується їх існування. Такими природними комплексами в Україні є ліси, степи, гірські райони, болота, річки, заплави, моря, дельти, лимани, яким притаманний свій видовий склад тваринного світу.

На жаль, вплив господарської діяльності людини здебільшого приносить шкоду дикій природі, спричиняючи зникнення багатьох видів тварин, кількісне скорочення популяцій і зменшення територій їх поширення. Інколи місця проживання диких тварин зведені до нечисленних плям у глухих відлюдних місцях, як наприклад поширення лелеки чорного в поліських лісах.

Червона книга України - офіційний державний документ, який містить перелік рідкісних, вразливих і зникаючих видів тваринного і рослинного світу у межах України, а також узагальнені відомості про сучасний стан цих видів і заходи щодо їх збереження. Занесені до Червоної книги України види підлягають охороні на всій території України, у межах її континентального шельфу та виключної морської економічної зони. Регулюється Законом України «Про Червону книгу України».

З 9 квітня 2021 року до Червоної книги України занесено **1544** види, з них **687** тварини і **857** - рослинний світ.

червона книга україни

*Наукове забезпечення ведення Червоної книги України, підготовку пропозицій про занесення до Червоної книги України та про виключення з неї видів, контроль підготовки матеріалів, визначення форми її видань і координацію відповідної діяльності здійснює Національна комісія з питань Червоної книги України, яка створюється Національною академією наук України на базі **Інституту зоології НАН України та Інституту ботаніки НАН України**, що займаються безпосереднім веденням Червоної книги України.*

РОСЛИНИ І ТВАРИНИ ЧЕРВОНОЇ КНИГИ УКРАЇНИ

Згідно законодавства України кожні **10 років** має виходити нове видання.

Було зроблено **три друкованих** видання Червоної книги України (1980, 1994-1996, 2009) та **одне електронне (2021)**.

У проміжках види можуть заноситися до Червоної книги України окремими наказами Міністерства екології України, що на практиці робиться лише у особливих виключних випадках (ведмідь у 2003; лось у 2017).

Категорії видів тваринного і рослинного світу, що заносяться до Червоної книги України

зниклі - види, про які після неодноразових пошуків, проведених у типових місцевостях або в інших відомих та можливих місцях поширення, відсутня будь-яка інформація про наявність їх у природі чи спеціально створених умовах;

Ховрах європейський

Категорії видів тваринного і рослинного світу, що заносяться до Червоної книги України

зниклі в природі - види,
які зникли в природі, але
збереглися у спеціально
створених умовах;

Кінь дикий

Категорії видів тваринного і рослинного світу, що заносяться до Червоної книги України

зникаючі - види, які перебувають під загрозою зникнення у природних умовах і збереження яких є малоїмовірним, якщо триватиме дія факторів, що негативно впливають на стан їх популяцій;

Ведмідь бурий

Категорії видів тваринного і рослинного світу, що заносяться до Червоної книги України

вразливі - види, які у найближчому майбутньому можуть бути віднесені до категорії зникаючих, якщо триватиме дія факторів, що негативно впливають на стан їх популяцій;

Ящірка зелена

Категорії видів тваринного і рослинного світу, що заносяться до Червоної книги України

рідкісні - види, популяції
яких невеликі і на даний час
не належать до категорії
зникаючих чи вразливих, хоча
їм і загрожує небезпека;

Заєць білий

Категорії видів тваринного і рослинного світу, що заносяться до Червоної книги України

неоцінені - види, про які відомо, що вони можуть належати до категорії зникаючих, вразливих чи рідкісних, але ще не віднесені до неї;

Горностай

Категорії видів тваринного і рослинного світу, що заносяться до Червоної книги України

недостатньо відомі - види, які не можна віднести до жодної із зазначених категорій через відсутність необхідної повної і достовірної інформації.

Білозубка велика

Підставою для занесення **видів тваринного і рослинного світу** до Червоної книги України є наявність достовірних даних про чисельність популяцій та їх динаміку, поширення і зміни умов існування, що підтверджують необхідність вжиття особливих термінових заходів для їх збереження та охорони.

До Червоної книги України в першу чергу заносяться *реліктові та ендемічні види, види, що знаходяться на межі ареалу, види, що мають особливу наукову цінність, а також види, поширення яких швидко зменшується внаслідок господарської діяльності людини.*

При віднесенні тих чи інших видів флори до будь-якої категорії Червоної книги проводяться дослідження.

Так, за результатами досліджень відображаються матеріали созологічного складу певних територій .

Созологічна структура флори відображає, які представники рослин віднесені до природоохоронних списків.

Раритети є головним компонентом червоних списків, оскільки, з одного боку, їх ефективна охорона означає охорону всієї біоти, а, з іншого боку, докладати однакові зусилля до всіх видів неможливо через обмеження ресурсів для охорони

Під раритетами матимемо на увазі унікальну частину аборигенної фауни, наявність якої визначає абсолютну (в межах біосфери) або відносну (на рівні порівнянь з суміжними регіонами) цінність місцевого, регіонального або зонального фауністичного комплексу

Раритетом, насамперед, є вид природно рідкісний і обмежено або спорадично поширений. Фактори раритетності при цьому можуть бути дуже різними, і зводити поняття раритетності до червоних списків, часто формально складених, або до виду, що потерпає від багатолікового антропогенного фактору, значить спрощувати розуміння проблеми. Раритетність як категорія має визначатися поза сучасними антропогенними впливами.

З урахуванням практики формування «червоних» списків тварин в Україні можна виділити наступні групи (категорії) раритетності видів:

1) рідкісні види - широко поширені види, що через свою низьку чисельність (почасти природно низьку) занесені до різноманітних червоних списків. У частині випадків охорона окремих популяцій таких видів виявляється найбільш дієвим фактором збереження виду загалом і угруповання, до складу якого він входить.

2) **повні ендеміки** - види тварин, що поширені лише у даному регіоні, і ризик зникнення в регіоні яких означає ризик їх зникнення на Землі (їх в першу чергу вносять до Червоних списків). Прикладом може бути сліпак подільський у фауні України або нориця татринська фауні Карпат, і - обидва - у фауні Європи загалом;

3) **місцеві підвиди** - обмежено поширені окремі географічні раси поширених за межами регіону видів, представлені у місцевій фауні ізольованими підвидами. Таких прикладів у нашій фауні найбільше (напр., кримський підвид рясоніжки малої). Нерідко тема збереження підвидів стає предметом спеціальних дискусій.

4) **таксономічні релікти** - види, що представляють відокремлені таксони і є абсолютними або регіональними реліктами, єдиними представниками своєї систематичної групи (напр., родини). Для таких видів запропоновано оцінку «таксономічної» вартості їх втрати, яка є тим вищою, чим вищий рівень відокремленості має вид;

5) **названі раритети** - загалом стабільні в межах ареалу види, які отримали статус раритетності завдяки визнанню їх такими на суміжних територіях, на яких розпочався процес «танення» виду. Прикладом є кажани, частина яких є звичайними в Україні, проте вони отримують охоронний статус за міжнародними угодами (Конвенція..., 1998).

До критеріїв забезпечення фауни охороною необхідно відносити такі п'ять:

- (1) наявність в Україні стійких популяцій, місцезнаходження яких забезпечені загальною охороною
- (2) внесення видів у "червоні" списки і розроблення відповідних Планів дій
- (3) формування механізмів підтримання стійкості популяцій в умовах тотальної фрагментації видових ареалів і порушення структури популяцій (вікової, статевий, просторовий), життєвих і сезонних циклів тощо
- (4) розвиток системи реабілітації популяцій на основі розплідників та системи рятування приречених популяцій з подальшим переселенням репродуктивного ядра в інші місця
- (5) зміну ставлення пересічних людей до тих чи інших видів і зміну суспільних цінностей, включаючи ставлення до тварин як до трофею чи як до біологічного ресурсу загалом.

Конвенція CITES ратифікована Україною 1999 р., і її головною метою є уникнення негативних наслідків переміщення видів за межі областей їх природного ареалу, зокрема, внаслідок міжнародної торгівлі

Вивезення без контролю біологічних інвазій веде до тих самих негативних наслідків - погіршення стану природних популяцій рідкісних видів аборигенної флори і фауни.

Всі трансареальні переміщення біологічного матеріалу (торгівля, інтродукція з метою "покращання" угідь, введення в культуру, з вантажами, для дослідження в лабораторіях, утримання в колекціях) закономірно ведуть до згасання природних популяцій видів, що є об'єктами торгівлі, та до порушення структури угруповань у місцях навмисної чи ненавмисної інтродукції адвентистів у нові угруповання. Регуляція переміщень об'єктів CITES спрямована на запобігання згасання їхніх природних популяцій, проте це згасання може суттєво посилюватися впливом адвентистів на стан їхніх популяцій.

Біобізнес як основа експлуатації природних популяцій закономірно поширюється на раритетну частину біоти. Його прогрес визначається розвитком культури утримання нетрадиційних об'єктів з естетичною метою, "розробкою" нетрадиційних медичних препаратів тощо. Популяризація нетрадиційних об'єктів утримання та нових біологічних джерел медичних чи технічних ресурсів (сировини) створює новий попит та нові тіньові ринки збуту, що стає неможливо контролювати.

Митні та інші контролю лише стимулюють довершення техніки транзиту живого матеріалу через кордони. Основою мають стати:

- ✓ зменшення комерційних інтересів до об'єктів CITES
- ✓ покращання системи ідентифікації зразків
- ✓ включаючи підготовку експертів та розробку керівництв і визначників.

Біологічні інвазії є дзеркальним відображенням CITES. В основі проблеми - перемішування флор і фаун шляхом навмисної та ненавмисної інтродукції нових видів у складі аборигенних біот; основним шляхом інвазій є порушені екосистеми. В обох випадках наслідки непередбачувані, проте за умовчанням це закономірно веде до конфлікту адвентивних видів з аборигенними. Регулюванню за CITES підлягає переміщення небагатьох рідкісних видів, натомість дозволяється (не контролюється) переміщення тисяч інших, як супутніх (паразити, інфекції), так і тіньових транзитів, що породжує нових шкідників і коменсалів.

Стратегія виконання Україною Конвенції CITES та охорони власного біологічного різноманіття з огляду на темпи розширення масштабів біобізнесу, зниження життєздатності природних популяцій диких видів та збільшення масштабів їх використання має бути спрямована на вирішення відповідних **першочергових задач:**

- ✓ державні органи, санітарна та митна служба мають відпрацьовані схеми контролю потоків об'єктів CITES, проте однією з головних проблем залишається біологічна складова: ідентифікація матеріалу, його утримання та повернення у природу. Необхідно організувати: центри підготовки фахівців, науково-консультативні органи з підготовки керівництв та визначників, центри по утриманню матеріалу, групи по поверненню зразків у природу;
- ✓ система підготовки та залучення експертів має бути суттєво покращена: необхідно забезпечити формування державного замовлення на фах "ідентифікатора" та "утримувача" раритетного матеріалу, готуючи таких фахівців в університетах і забезпечуючи їх відповідною посадою при зоологічних парках і ботанічних садах. Необхідно врахувати широкий таксономічний спектр об'єктів CITES та вузьку спеціалізацію біологів;

- ✓ інформаційна політика та формування нових пріоритетів є ефективним механізмом зміни комерційної цінності об'єктів біобізнесу, про що свідчить суттєве падіння попиту на хутро. Має проводитися цілеспрямована та виважена державна та "зелена" політика на зниження попиту на об'єкти CITES. Врешті, метою може бути два взаємопов'язані напрямки: зробити не вигідною пропозицію та непопулярним попит;
- ✓ національний список вразливих видів (Червона книга України) та додатки CITES необхідно терміново узгодити шляхом подання до третього списку об'єктів CITES тих видів тварин, що мешкають на території України і є об'єктами охорони в Україні. Враховуючи, що комерційну цінність становлять раритетні види, варто до Додатку 3 CITES включити ті види, що мають 1-3 категорії охорони за діючою в Україні шкалою і є об'єктами торгівлі;
- ✓ проблема обмеження транскордонних переміщень (зокрема, ввезення) має бути узгоджена з роботою карантинних служб та служб екологічної безпеки, враховуючи великий ризик появи нових, шкідливих для аборигенної біоти і для людського господарства, а також для здоров'я видів диких тварин та людей адвентивних форм життя внаслідок їх цілеспрямованої інтродукції чи неконтрольованої інвазії.

Поняття "території спеціального призначення" (ТСЦ) в українському законодавстві чітко не окреслено. Загалом цим терміном можна позначати всі території (і акваторії), що перебувають у підпорядкуванні державних або приватних установ і організацій, які отримали виключні права на господарювання в межах таких довірених їм територій (акваторій), що одночасно є місцями оселення видів дикої флори і фауни, у тому числі видів, занесених до "червоних" списків.

До таких територій можуть бути віднесені: охоронні зони (водоохоронні зони, прибережно-захисні смуги), надані у користування військовим частинам (літні табори, полігони, охоронні зони спеціальних об'єктів, аеродроми тощо), надані у користування прикордонним і митним службам (застави, прикордонні смуги), зони відчуження, забруднені техногенними викидами, девастровані ландшафти (полігони побутових відходів, кар'єри, терикони, відвали, відстійники).

Особливістю територій спеціального призначення є високий рівень їх охорони від несанкціонованого природокористування (браконьєрство, рибалка, збір грибів і ягід, лісозаготівля тощо). Це робить такі території надзвичайно важливими осередками існування біорізноманіття.

Існує п'ять головних проблем щодо охорони біорізноманіття на територіях спеціального призначення (ТСП). Їх необхідно вирішити на державному рівні, щоб зробити реальною реалізацію Концепції збереження біорізноманіття у мінімально необхідному обсязі:

- ❖ для забезпечення охорони біорізноманіття на ТСП необхідним є узгодження загальнодержавних законів та положень про статус спеціальних територій і дозволених на них форм господарювання та біотехнології
- ❖ другим суттєвим моментом є відсутність або неефективна робота служб екологічного контролю на територіях, що перебувають у відомчому підпорядкуванні
- ❖ необхідно створити єдині територіальні природні комплекси на основі ТСП та об'єктів ПЗФ.
- ❖ необхідно збільшити фактичну територію охоронних зон природно-заповідних ділянок до розміру смуги щонайменше 1,5-5км по всьому їх периметру, рахуючи власне заповідною територією лише ту ділянку, яка знаходиться в межах такої охоронної смуги.
- ❖ до переліку територій великого значення у степовій та лісостеповій зонах необхідно віднести всі ділянки з цілинними землями, включаючи території конезаводів, пасовища тваринницьких господарств тощо, а також всі водоохоронні зони, на яких не проводяться орні та інші земельні роботи.

Роль біорізноманіття, його стан та загрози

<https://studfile.net/preview/5456552/>

ЩО ТАКЕ ІНВАЗІЙНІ ВИДИ І ЯК ВОНИ ВПЛИВАЮТЬ НА
БІОРИЗНОМАНІТТЯ? [https://epl.org.ua/human-posts/shho-take-](https://epl.org.ua/human-posts/shho-take-invazijni-vydy-i-yak-vony-vplyvayut-na-bioriznomanittya/)

[invazijni-vydy-i-yak-vony-vplyvayut-na-bioriznomanittya/](https://epl.org.ua/human-posts/shho-take-invazijni-vydy-i-yak-vony-vplyvayut-na-bioriznomanittya/)

Червона книга України <https://redbook-ua.org/>

Фауна

України

https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%A4%D0%B0%D1%83%D0%BD%D0%B0_%D0%A3%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%97%D0%BD%D0%B8

Флора

України https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%A4%D0%BB%D0%BE%D1%80%D0%B0_%D0%A3%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%97%D0%BD%D0%B8